

Anna Sęderecka <https://orcid.org/0000-0003-4636-7257>

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Filia w Piotrkowie Trybunalskim

e-mail: anna.sederecka@op.pl

Autografy królowych Polski - próba katalogu*

Autographs of the Queens of Poland – catalog attempt

Abstrakt

W artykule podjęty został temat sposobu podpisywania się polskich królowych oraz zmiany w tym zakresie na przestrzeni lat, począwszy od pierwszego zarejestrowanego podpisu należącego do Zofii Holszańskiej, żony Władysława Jagiełły, kończąc natomiast na Marii Józefie, żonie Augusta III. Liczba zachowanych autografów zależy od wielkości spuścizny rękopiśmiennej danej królowej. Ta zaś przede wszystkim wynika z długości „królowania” danej władczyni na polskim tronie. Kobiety, które krótko były polskimi królowymi, zostawiły po sobie bardzo niewiele autografów lub takowych nie udało się w ogóle znaleźć. Na podstawie zebranego materiału udało się wyciągnąć pierwsze wnioski dotyczące tematu.

Abstract

The article deals with the way of signing Polish queens and how it has changed over the years, starting with the first registered signature belonging to Zofia Holszańska, wife of Władysław Jagiełło, and ending with Maria Josepha of

---

* Praca powstała w ramach Asystencji Naukowej w Filii w Piotrkowie Trybunalskim. Za cenne uwagi na kolejnych etapach prac nad niniejszym tekstem, szczególnie w części dotyczącej autografów Barbary Radziwiłłówny i Anny Jagiellonki, dziękuję drowi Rafałowi Jaworskiemu (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach).

Austria, wife of August III. The number of surviving autographs is a function of the size of the queen's handwritten legacy. This, in turn, primarily results from the length of the „reign” of a given ruler on the Polish throne. Women who were Polish queens for a short time left very few autographs or no autographs could be found at all. On the basis of the collected material, it was possible to draw the first conclusions about the topic.

Słowa kluczowe: podpis, autograf, korespondencja, rękopiśmienność, dokument, epistolografia, królowa Polski, król Polski

Keywords: signature, autograph, correspondence, manuscript, document, epistolography, queen of Poland, king of Poland

Inspiracją do napisania niniejszego tekstu było studium autorstwa Edwarda Potkowskiego *Podpisy królów polskich* opublikowane w 1987 r. Autor, związany z Uniwersytetem Warszawskim, w pierwszej części omówił genezę uwierzytelnienia dokumentów monarszych poprzez jego własnoręczne sygnowanie przez władcę. Następnie przeszedł do analizy podpisów królów Polski. Szczególnie dużo uwagi poświęcił problemowi autentyczności autografów Władysława III Warneńczyka, który wg ustaleń Potkowskiego, jako pierwszy z polskich władców składał podpis pod dokumentami. W dalszej części swej pracy autor pokrótce wskazał i omówił przemiany, jakie zaszły na przestrzeni wieków w podpisach polskich królów – zarówno w ich formie jak i języku. Podstawą do szeregu spostrzeżeń poczynionych przez E. Potkowskiego był opracowany przez niego i opublikowany w formie aneksu do artykułu kompletny album podpisów polskich królów, począwszy od Władysława III Warneńczyka, a skończywszy na Stanisławie Augustie Poniatowskim. Pionierska praca E. Potkowskiego, mimo że sam autor uznał ją jedynie za wprowadzenie do dalszych badań nad problemem królewskich autografów, mimo upływu ponad trzech dekad nie doczekała się kontynuacji. Niniejszy artykuł, oczywiście *toutes proportions gardées*, jest taka próbą w odniesieniu do autografów polskich królów¹.

Podstawowym problemem przy kompletowaniu katalogu autografów polskich królowych jest identyfikacja ich spuścizny rękopiśmiennej, którą rozumiem jako zachowaną do naszych czasów całość pisemnych świadectw

---

¹ E. Potkowski, *Podpisy królów polskich*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1987, t. 2, s. 5-37.

związanych z życiem i działalnością danej osoby². Warunkiem *sine qua non* pozostawienia przez daną jednostkę spuścizny rękopiśmiennej jest oczywiście jej piśmienność. W przypadku polskich władczyń to zagadnienie pozostaje tematem słabo zbadanym. Co prawda większość królowych posiada swoje biografie, ale brak w nich szczegółowych informacji o ich wykształceniu i znajomości języków. Brakuje też prac, zarówno syntetycznych jak i szczegółowych, poświęconych kancelariom polskich królowych. Możemy jednakże przyjąć, że poczynawszy od Zofii Holszańskiej, ostatniej żony Władysława Jagiełły, polskie królowe-małżonki posiadały udokumentowaną umiejętność czytania i pisania. Początkowo dotyczyła ona łaciny. Z czasem (prawdopodobnie od królowej Bony, drugiej żony Zygmunta I Starego) polskie władczynie były co najmniej bilingwiczne – poza łaciną potrafiły w piśmie posługiwać się drugim językiem, najczęściej tym, w którym zostały wychowane. W przypadku Bony był to język włoski, natomiast liczne Habsburżanki na polskim tronie posługiwały się oprócz łaciny również językiem niemieckim. W siedemnastym i osiemnastym stuleciu miejsce łaciny zajął język francuski. Powyższe ogólne spostrzeżenia wymagają naturalnie dodatkowych ustaleń, niemieszczących się jednak w tematyce tego artykułu³.

Liczba zachowanych autografów jest funkcją wielkości spuścizny rękopiśmiennej danej królowej. Ta zaś przede wszystkim wynika z długości „królowania” danej władczynie na polskim tronie. Kobiety, które krótko były polskimi królowymi, zostawiły po sobie bardzo niewiele autografów (np. Eleonora Habsburżanka, żona króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego) lub takowych nie udało się w ogóle znaleźć (jak w przypadku Elżbiety Habsburżanki, pierwszej żony Zygmunta II Augusta). Oczywiście od zasady tej są wyjątki. Przykładem takim są nader licznie zachowana spuścizna rękopiśmienna po drugiej żonie ostatniego Jagiellona na polskim tronie, Barbarze Radziwiłłównie. W tym przypadku o wielkości spuścizny zdecydowała dbałość Radziwiłłów o świadectwa pisemne po osobie, dzięki której ten litewski ród skoligacił się z domem panującym. Dlatego też zdecydowana większość listów napisanych

---

² A. Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion” 1999, t. 100, s. 70-96.

³ Instruktywnym przykładem, do jakich ciekawych obserwacji na temat edukacji prowadzić może analiza autografów, jest tekst Wojciecha Krawczuka na temat królowej Anny Wazówny (W. Krawczuk, *Dlaczego królowa Anna Wazówna nie używała pisma neogotyckiego?*, [w:] *Między tekstem a znakiem: prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. A. Jaworskiej, S. Górzynskiego, Warszawa 2013, s. 155-157).

przez Barbarę podczas jej krótkiego panowania przetrwała do naszych czasów w archiwum radziwiłłowskim, w jego części przechowywanej obecnie w warszawskim Archiwum Głównym Akt Dawnych.

Dzieje spuścizny królowej Barbary są raczej wyjątkiem niż regułą. Najczęściej spuścizny rękopiśmienne polskich królowych pozostają rozproszone w archiwach i bibliotekach w kraju i zagranicą, co wydatnie utrudnia ich analizę. Rozproszenie to wynika z charakteru piśmienności królowych. Ponieważ polskie władczynie pozostawały – poza dwoma wyjątkami (Jadwiga Andegaweńska i Anna Jagiellonka) – królowymi-małżonkami swych mężów-królów ich aktywność, która mogła pozostawić rękopiśmienny ślad, była bardzo ograniczona. Skoro nie dysponowały władzą, nie wystawiały dokumentów, które tej władzy byłyby przejawem⁴. Praktycznie jedyną rękopiśmienną spuścizną po polskich królowych jest ich korespondencja⁵.

Żony Jagiellonów należały do tych, które otrzymały bardzo staranne wykształcenie. Korespondencja Anny Jagiellonki oraz jej siostr Zofii i Katarzyny świadczy o tym, że dobrze pisały w języku polskim. Podobny charakter pisma wskazuje na to, że miały tego samego nauczyciela. Zofia, późniejsza księżna Brunszwiku, podobnie jak jej matka królowa Bona, kolekcjonowała arras i obrazy, zgromadziła także pokaźną bibliotekę⁶. Zachowana korespondencja dotyczyła relacji rodzinnych np. listów Anny Jagiellonki do siostry Katarzyny, królowej szwedzkiej, a także zarządu dóbr oprawnych⁷.

Korespondencja niekoronowanej królowej polskiej Heleny, żony Aleksandra Jagiellończyka skierowanej do rodziny znajduje się w dodatku publikacji Tadeusza Narbutta *Dzieje narodu litewskiego*. Helena nie podpisywała się pod tymi listami⁸. Listy królowej Barbary Zapolyi do męża Zygmunta I Starogo zo-

---

⁴ Sytuacja ta ulegała zmianie w momencie, w którym królowa-małżonka zostawała królową-wdową i z mocy zapisów prawa oraz kontraktów przedślubnych stawała się dysponentem wdowej oprawy złożonej z szeregu dóbr ziemskich – miast, wsi i kluczy dóbr. Wtedy też zaczynała, w ramach zarządu, wystawiać jako ich właściciel dokumenty (zob. T. Szulc, *Oprawa posagu królowych w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. 44, s. 123; U. Borkowska, *Pacta matrimonialia domu Jagiellonów*, „Roczniki Humanistyczne” 2000, t. XLVIII, z. 2: Historia, zeszyt specjalny: *Cursus mille annorum ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu*), s. 17.

⁵ A. Całek, *Nowa teoria listu*, (*Bibliotheca Iagellonica. Fontes et Studia*, t. 34), Kraków 2019, s. 19.

⁶ U. Borkowska, *Edukacja Jagiellonów*, „Roczniki Historyczne” 2005, R. LXXI, s. 102-103.

⁷ J. Starnawski, *Katarzyna Jagiellonka jako epistolografka*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1996, R. XLVI, s. 71.

⁸ T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, wyd. A. Marcinowski, t. 8, Wilno 1840, s. 19-31.

stały z kolei zebrane i wydane przez ks. Bolesława Przybyszewskiego⁹. O korespondencji królowej Elżbiety Habsburżanki pisała natomiast Urszula Zachorska-Związek. Autorka omówiła listy królowej Elżbiety do Zygmunta Augusta. Królowa korzystała z usług sekretarza i listy te były pisane po łacinie. Jeden z listów, który został przytoczony przez autorkę, był napisany po polsku, choć z licznymi błędami w słownictwie i fleksji wskazującymi na to, że królowa znała język czeski. W tekście pojawił się również krótki opis charakterystyki korespondencji Katarzyny Habsburżanki, siostry Elżbiety i trzeciej żony Zygmunta Augusta. Korespondencja oficjalna pisana była przez sekretarza po łacinie, królowa się jedynie pod nią podpisywała. Część listów Katarzyna pisała samodzielnie po włosku i po niemiecku. Sytuacja zmieniła się, gdy na dworze Katarzyny zatrudniono sekretarza. Od tego momentu korespondencja oficjalna pisana była już tylko po niemiecku, a jedynie podpisywana przez królową¹⁰. Odpisy listów Anny Jagiellonki zostały zgromadzone przez Aleksandra Przedzieckiego w *Jagiellonki polskie w XVI wieku*. Praca ta stanowi obszerny zbiór obejmujący lata 1548-1596. W uzupełnieniu znajdują się również listy królowych Elżbiety Habsburżanki pisane do Zygmunta Augusta i ojca Ferdynanda, Barbary Radziwiłłówny, Bony do syna Zygmunta Augusta, Katarzyny Habsburżanki do Bony oraz Anny Jagiellonki jako króla Polski¹¹.

Korespondencja Cecylii Renaty wskazuje na to, że królowa miała wpływ na obsadę urzędów na Litwie. W liście do Kazimierza Jana Sapiehy, marszałka nadwornego litewskiego, królowa deklarowała, że to dzięki jej pomocy Władysław IV przekazał urząd obwoźnego wielkiego litewskiego Pawłowi Janowi Sapieżu¹². Z kolei Hanna Widacka tak charakteryzuje korespondencję Marii Kazimierzy *królowa pozostawiła po sobie ogromną (i chyba dokładnie niepoliczoną) spuściznę epistolarną, w dużej części nieznaną i ukrytą dotąd w zbiorach*

---

⁹ B. Przybyszewski, *Barbara Zapolya Królowa Polski 1512-1515*, red. I. Platowska-Sapetowa, Łańcut 2000, s. 86-89.

¹⁰ U. Zachorska-Związek, *Dwór królowej jako locus scribendi. Analiza wybranych aspektów funkcjonowania na przykładzie korespondencji Elżbiety Habsburżanki z Zygmuntem Augustem*, [w:] *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV-XVIII stulecia*, red. A. Adamska, A. Bartoszewicz, M. Ptaszyński, Warszawa 2017, s. 171-182.

¹¹ A. Przedziecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, T. IV, Kraków 1868, s. 257-348; idem, *Jagiellonki polskie w XVI wieku. Uzupełnienia, rozprawy, materiały głównie z Cesarskiego tajnego Archiwum Wiedeńskiego czerpane*, T. V, Kraków 1878, s. 21-219.

¹² M. Sawicki, *Listy królowej Cecylii Renaty do magnatów litewskich w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017, s. 204.

archiwalnych, przeważnie zagranicznych. Polskiemu czytelnikowi najlepiej znaną jest jej korespondencja do pierwszego męża, Jana Zamoyskiego oraz do Jana Sobieskiego. Niestety, z jej listów do Sobieskiego przetrwały tylko okruchy – ok. 60 listów, i to przed zawarciem ich małżeństwa; a z ponad 30-letniego okresu małżeńskiego zostały zaledwie dwa, z okresu kampanii wiedeńskiej. A trzeba pamiętać, że Maria Kazimiera utrzymywała szeroką korespondencję jeszcze z własną rodziną (ciotka – hrabina de Maligny we Francji, ojciec, dzieci i wnuczeta, zięć – elektor bawarski, szwagierka – księżna Radziwiłłowa), a pod koniec życia z Elżbietą Sieniawską, swoją przyjaciółką i plenipotentką. Pisywała także do polskich magnatów, dyplomatów, zwykłych dworzan czy lekarzy; listy takie, w odróżnieniu od poprzednich, miały już charakter ściśle utylitarny¹³.

Najstarszym listem podpisanym przez królową polski jest list królowej Zofii Holszańskiej, żony Władysława Jagiełły, matki Władysława Warneńczyka, na którego dokumentach – przypomnijmy – jako pierwszych pojawiają się podpis władcy¹⁴. Formuła subskrypcyjna podpisu Zofii brzmi następująco: *Zophia dei gratia Regina Polonie*¹⁵. Podpisy królewskie pojawiły się na dokumentach najprawdopodobniej pod wpływem obcych zwyczajów kancelaryjnych. Podobnie, jak w przypadku Władysława Warneńczyka, należy się zastanowić, czy jest to własnoręczny podpis królowej Zofii bądź czy nie został on złożony na polecenie królowej przez kanclerza lub innego zaufanego urzędnika dworu¹⁶.

Kolejna królowa Polski, Elżbieta Rakuszanka, podobnie jak mąż Kazimierz Jagiellończyk, nie podpisywała dokumentów¹⁷. Również w przypadku korespondencji Heleny Moskiewskiej (żony króla Aleksandra Jagiellończyka), niekoronowanej królowej Polski, nie stwierdzono podpisu. Podpis królowej pojawił się ponownie pod dokumentem Barbary Zapolyi. Łacińska formuła tego podpisu różniła się od użytego pod dokumentem Zofii Holszańskiej. Brzmiała ona *Barbara Regina*¹⁸. Barbara Zapolya podpisała się z prawej strony dokumentu. Bona, druga żona Zygmunta Starego, używa takiej samej formuły łacińskiej pod wszystkimi zidentyfikowanymi listami, co jej poprzedniczka, to jest *Bona Regina*, tyle że po ostatnim słowie następuje ligatura, którą można rozwiązać

---

¹³ H. Widacka, *Epistolografia Marii Kazimiery*, https://www.wilanow-palac.pl/epistolografia_krolowej_marii_kazimiery.html, [dostęp: 07.07.2020].

¹⁴ E. Potkowski, *op. cit.*, s. 20.

¹⁵ K. Jabłoński, *op. cit.*, z. II, tabl. 22.

¹⁶ E. Potkowski, *op. cit.*, s. 22.

¹⁷ *Ibidem*, s. 25.

¹⁸ B. Przybyszewski, *op. cit.*

jako *etc.* Udało się zidentyfikować pięć dokumentów Bony Sforzy, przy czym jeden z nich nie jest podpisany przez Bonę. Podpisywała się ona z lewej strony dokumentu.

Nie udało się zidentyfikować żadnego podpisu Elżbiety Habsburżanki pierwszej żony Zygmunta Augusta. Nie sprzyjało temu trwające zaledwie dwa lata małżeństwo. Z pewnością królowa pisała do ojca na dwór wiedeński. Konieczne byłoby przeprowadzenie w tym zakresie kwerend w archiwach Habsburgów w Wiedniu. Więcej uwagi należy poświęcić problemowi podpisów drugiej żony ostatniego Jagiellona na polskim tronie. W przeciwieństwie do Elżbiety Habsburżanki, kolejna żona Zygmunta Augusta, królowa Barbara Radziwiłłówna pozostawiła po sobie bogatą korespondencję. Odnotowano dzieśnięć listów z jej podpisem. Barbara Radziwiłłówna jest też pierwszą królową, która podpisuje się po polsku. Fakt składania podpisu w języku polskim wynikał przede wszystkim z nieznamomości łaciny przez królewską małżonkę. Warto zaznaczyć, że jej mąż konsekwentnie, bez względu na język, w którym był wystawiony dokument (łacina, język polski, język ruski lub niemiecki) podpisywał się łacińską formą swoich imion: *Sigismundus Augustus*. Barbara podpisywała się pod tekstem z lewej strony dokumentu i używała w większości przypadków podpisu w formie *Barbara R ręką swą*¹⁹, gdzie *R* należy rozwijać do łacińskiego *Regina*. Interesujące, że w przypadku tej władczyni dysponujemy instrukcją królewską, co do sposobu w jaki królowa ma podpisywać swe listy. W liście z Krakowa z dnia 25 czerwca 1548 r. Zygmunt August poinstruował brata królowej Mikołaja Radziwiłła zwanego Rudym, że *a Jej Królewska Miłość się niechaj podpisuje w pośrodku listu, ut in forma tak: BARBARA etc RĘKĄ WŁASNĄ*²⁰. Z przytoczonych w katalogu przykładów widać, że sygnatura Barbary odbiegała formą od wskazanej przez króla. Kwestia ta wymaga dalszych dodatkowych badań. Formuła łacińskiego podpisu zmieniła się natomiast u ostatniej żony Zygmunta Augusta Katarzyny Habsburżanki. Brzmi ona *Catharina Regina Poloniae*²¹. Zidentyfikowano cztery takie listy i jeden w języku niemieckim, gdzie formuła podpisu brzmi *Katherina kunigin zu Polen*²². Królowa podpisywała się z lewej strony dokumentu. Nie zmienia się z kolei nic

¹⁹ AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 26.

²⁰ *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac. I. Kaniewska, Kraków 1997, nr 14, s. 59.

²¹ BJ, rkps 7870, k. 32.

²² BK, rkps 00242, k. 358.

w formule stosowanej przez Annę Jagiellonkę: *Anna Regina Poloniae etc*²³, kiedy list pisany jest po łacinie i *Anna krolowa polska etc*²⁴, gdy list pisany jest w języku polsku. Charakterystyczne, że skrót *etc* przyjmuje formę ligatury identycznej jak w podpisie jej matki, królowej Bony. Królowa Anna również podpisywała się z lewej strony dokumentu.

W jedynym zidentyfikowanym liście Anny Habsburżanki, pierwszej żony Zygmunta III Wazy pisany i po łacinie, i po polsku królowa użyła w podpisie języka polskiego *Anna krolowa*²⁵. Królowa podpisywała się z lewej strony dokumentu. Tej samej formuły używała druga żona Zygmunta III Wazy, Konstancja Habsburżanka. W dwóch zidentyfikowanych listach królowej brzmi ona zależnie od języka listu *Constantia krolowa*²⁶ i *Constancia Regina*²⁷. Królowa w pierwszym przypadku podpisała się pod tekstem z lewej strony dokumentu. W drugim w ciągu tekstu zasadniczego listu z prawej strony.

Pierwsza żona Władysława IV, Cecylia Renata podobnie jak poprzedniczki, używa w dwóch zidentyfikowanych listach pisanych po polsku formuły *Cecilia krolowa*²⁸. Mariusz Sawicki w artykule pod tytułem *Listy królowej Cecylii Renaty do magnatów litewskich w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu* dokonał edycji 5 odnalezionych listów. Cztery pisane były po polsku i w takim języku podpisała się też królowa. Jeden natomiast był pisany po łacinie i w tymże języku podpisany. Królowa podpisywała się z lewej strony dokumentu²⁹. W przypadku drugiej żony Władysława IV Ludwiki, Marii Gonzagi nie zidentyfikowano żadnego listu z okresu trwania małżeństwa. Inaczej wygląda sytuacja w przypadku drugiego małżeństwa Ludwiki Marii, z bratem Władysława IV, Janem Kazimierzem. Królowa podpisywała się, podobnie jak poprzedniczki *Ludwika Maria krolowa*³⁰ w przypadku listów pisanych po polsku. Zagadkowe są dwa listy królowej pisane najprawdopodobniej po łacinie podpisane po prostu *Maria*³¹. W listach pisanych po polsku składała ona podpis z lewej strony dokumentu, a w sporządzonych po łacinie z prawej.

²³ BJ, rkps 7870, k. 58.

²⁴ Oss, rkps 5256/III, s. 25.

²⁵ AGAD, AR III, sygn.. 30, poz.12. Inną kwestią wymagającą zbadania i związaną z tym autografem jest problem podpisania się przez królową po polsku, jako że w literaturze przedmiotu panuje dość zgodne przekonanie, że Anna nie знаła języka polskiego.

²⁶ Oss, rkps 5256/III, s. 61.

²⁷ AP w Łodzi, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 14, k. 2.

²⁸ AGAD, AR III, sygn. 30, poz. 1.

²⁹ M. Sawicki, *op. cit.*, s. 206-210.

³⁰ AGAD, AR III, sygn. 31, poz.13.

³¹ AGAD, AR III, sygn. 31, poz.2.

Nie zmienia się formuła podpisu w przypadku Eleonory Habsburżanki, żony Michała Korybuta Wiśniowieckiego. W zależności od języka listu brzmi ona *Eleonora krolowa*³² lub *Eleonora Regina*³³. Zidentyfikowano trzy listy królowej Eleonory. Królowa podpisywała się w dwóch przypadkach pod tekstem na całej długości i w jednym z prawej strony dokumentu. Tej samej formuły używała również żona Jana III Sobieskiego, Maria Kazimiera d'Arquien. Zidentyfikowano jeden list pisany po łacinie, gdzie się podpisała *Maria Casimira Regina*³⁴. Królowa składała podpis z lewej strony, najczęściej na całej długości tekstu dokumentu.

Niekoronowana żona Augusta II Krystyna Eberharda Hohenzollern, której dwa listy zidentyfikowano, nie używała tytułu królowa w podpisie. Listy pisane są po niemiecku i w tym języku również złożony został podpis królowej, który brzmiał *Christiane Eberhardine*³⁵. Królowa podpisywała się pod tekstem na całej jego długości.

Zidentyfikowano także trzy listy pisane po francusku przez Katarzynę Opalińską, żonę Stanisława Leszczyńskiego, pod którymi znajduje się podpis również w tym języku i brzmi on *Catherine Reijne de Pologne*³⁶. Pod jednym znajduje się po prostu *Catherine*³⁷. Podpisywała się z prawej strony dokumentu. Po francusku pisała również ostatnia królowa Polski, Maria Józefa, żona Augusta III i w tym języku identyfikowano najwięcej listów królowej. Zmieniona formuła brzmi *Marie Josephe Reine*³⁸. Zachował się też list królowej pisany po polsku, pod którym formuła podpisu jest inna niż w podpisie francuskim: *Maria Jozefa Krolewicowa Polska*³⁹. Pod listem pisany w 1744 r., najprawdopodobniej pisany po łacinie, królowa podpisała się po prostu imionami *Maria Josepha*⁴⁰. Królowa podpisywała się z prawej strony dokumentu.

Porównując sposób podpisywania się królowych polskich do podpisów królewskich, należy zauważyć, że królowe stosowały w większości przypadków skróconą formę zawierającą tylko swoje imię i tytuł. Wyjątkami są tutaj Zofia Holszańska i Barbara Radziwiłłówna. Do tytułu królowa słowo *polska* stosowały: Zofia Holszańska, Katarzyna Habsburżanka, Anna Jagiellonka, Katarzyna

³² BK, rkps 00384, k. 7-8v.

³³ BK, rkps 00400, k. 3-4v.

³⁴ AGAD, AR III, sygn.33, poz. 45.

³⁵ BCz MNK VIII-A868-29.

³⁶ Oss, rkps 12046/III, s. 81.

³⁷ Oss, rkps 12046/III, s. 83.

³⁸ AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 2.

³⁹ BJ, rkps 7872, k.59.

⁴⁰ Oss, rkps 12046/III, s. 85.

Leszczyńska i w przypadku listu spisanego po polsku Józefa Maria Habsburżanka. Taka skrócona forma u królów pojawia się dopiero w przypadku dokumentów podpisywanych przez Zygmunta III i Władysława IV. Mimo że dokumenty królów w tym czasie pisane były po polsku, to językiem podpisu pozostawała łacina. Przy czym żony obu królów podpisywały się już po polsku. Dopiero Jan Kazimierz zaczął stosować polską formę podpisu. Kontynuowali ten sposób podpisywania się Michał Korybut Wiśniowiecki oraz Jan III Sobieski. Tylko w dokumentach łacińskich królowie stosowali łacinę w podpisie. Królowe w każdym przypadku uzależniały język podpisu od języka listu⁴¹.

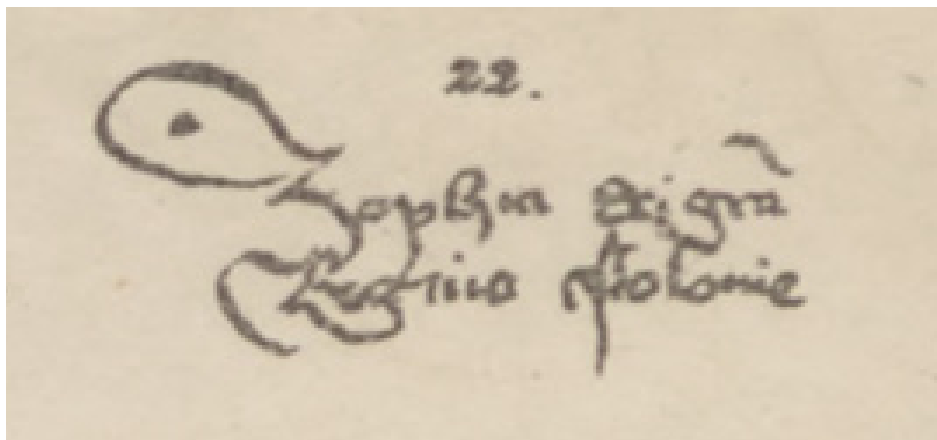
Warto zwrócić też uwagę na fakt, że królowe-wdowy po śmierci swoich małżonków nie zmieniały formy swoich podpisów. Fakt wdowieństwa królowej sygnalizował jedynie kolor wosku, w którym wyciskano pieczęć królowej – zamiast królewskiej czerwieni stosowano żałobną czern.

Powyższe uwagi są jedynie wprowadzeniem do dalszych badań nad podpisami polskich królowych. Brak identyfikacji podpisów dwóch królowych wynika zapewne z faktu, że ich spuścizna rękopiśmienna znajduje się w zbiorach zagranicznych. Już w tej chwili można pokusić się o sformułowanie kilku hipotez badawczych, które oczywiście wymagają dalszych poszukiwań – związek pomiędzy autografami królewskich małżonek a autografami królów-mężów, tradycja „dziedziczenia” formy podpisu, korelacja pomiędzy językiem dokumentu i językiem autografu. Dalszych poszukiwań wymagają relacje między autografami królowych a autografami członków domu panującego (przeniesienia praktyki z kraju pochodzenia do Polski) oraz refleksja nad cechami pisma (jego modułem i typem).

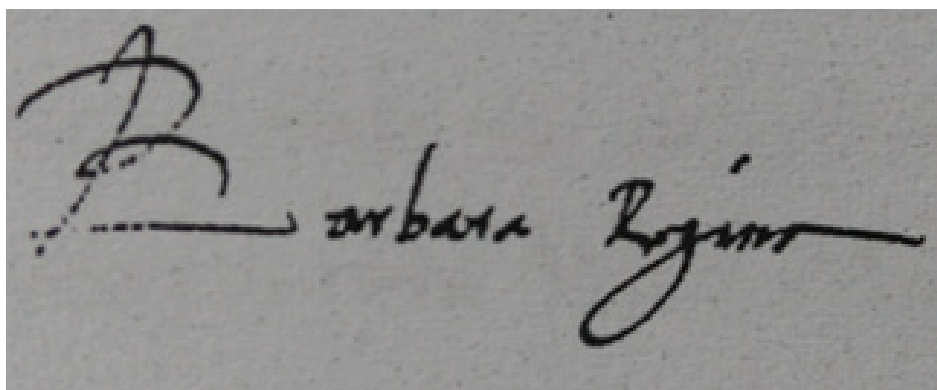
---

⁴¹ E. Potkowski, *op. cit.*, s. 26.

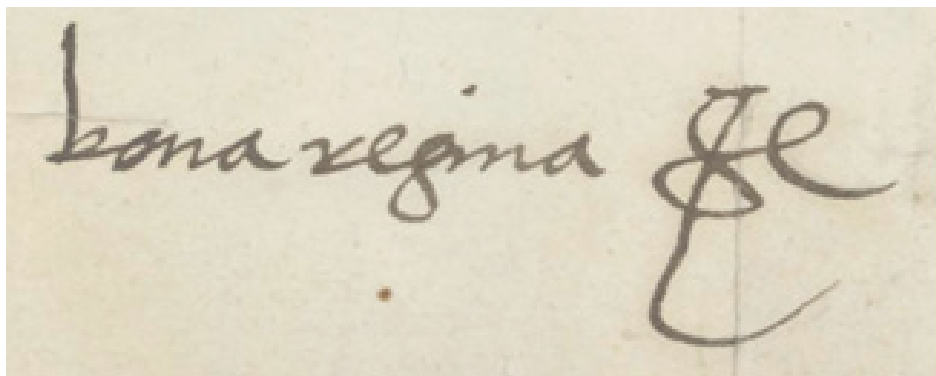
Aneks I
Katalog wybranych autografów królowych Polski

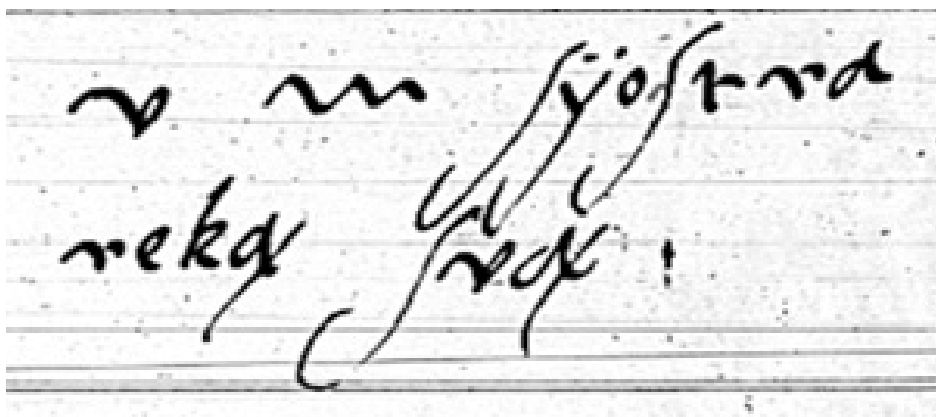
Ryc. 1.
Zofia Holszańska (1405-1461), podpis z 1454 r.
(K. Jabłoński, op. cit., z. I, tabl. II, poz. 22)

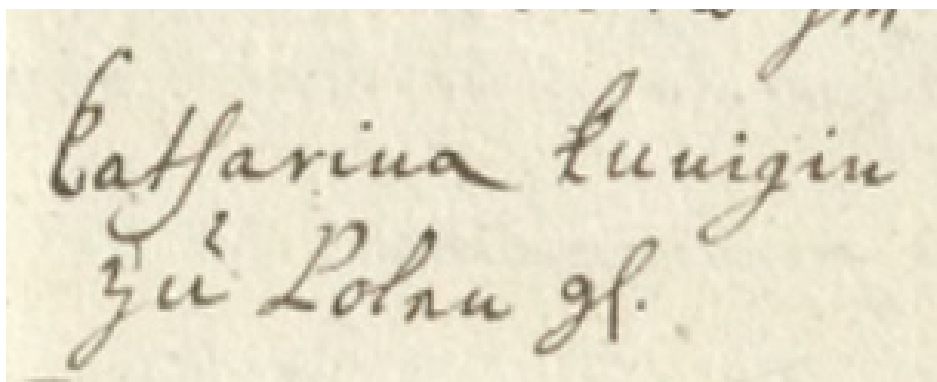
Ryc. 2.
Barbara Zapolya (1495-1515)
(BJ rkps 6547, k. 546)

A photograph of a handwritten signature in dark ink on aged, yellowish paper. The signature reads "bona regina" in a cursive script, followed by a large, decorative flourish that resembles a stylized "E" or a similar monogram.

Ryc. 3.
Bona Sforza (1494-1557), Wilno, 05 I 1542 r.
(BJ rkps 7870)

A photograph of a handwritten signature in black ink on white lined paper. The signature is written in a cursive script and reads "reka siostr" (reka siostr). The word "reka" is on the first line, and "siostr" is on the second line, with a decorative flourish extending from the end of "siostr" down to the bottom line.

Ryc. 4.
Barbara Radziwiłłówna (1520 a 1523-1551), Kraków, 1 VII 1549 r.
(AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 11)

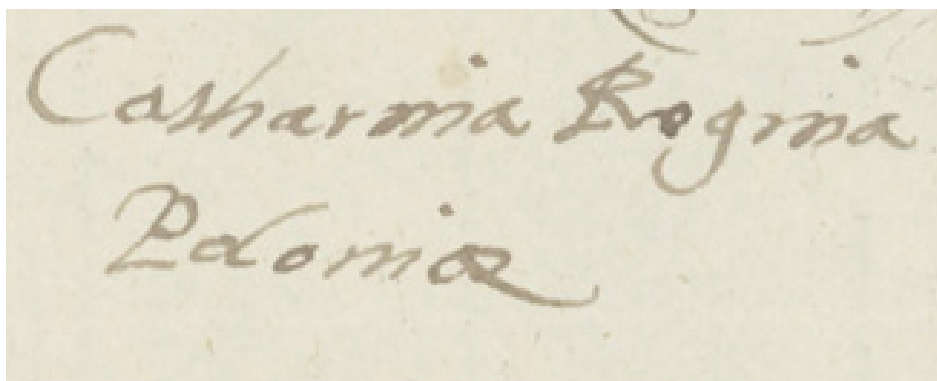

Katarzyna Luwigiu
z u Polnu gl.

Ryc. 5.

Katarzyna Habsburżanka, Wilno 5 XII 1557 r.

(BK rkps 00242, k. 358)

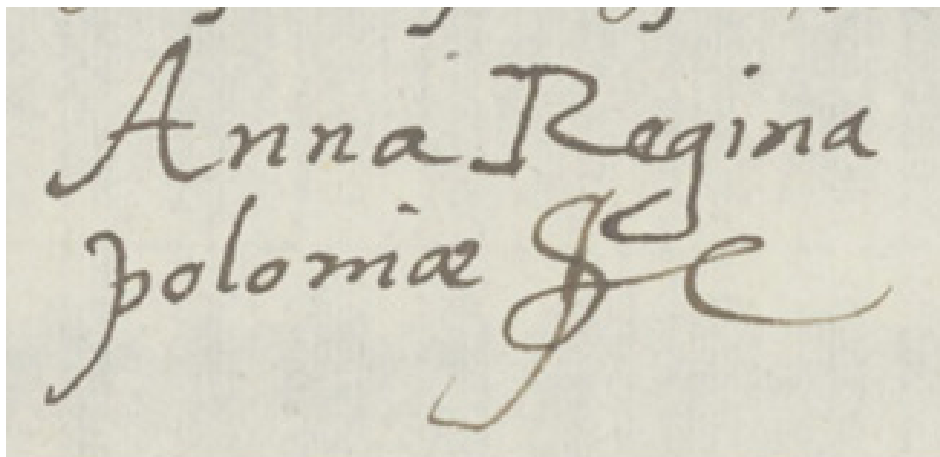

Catharina Regina
Radomia

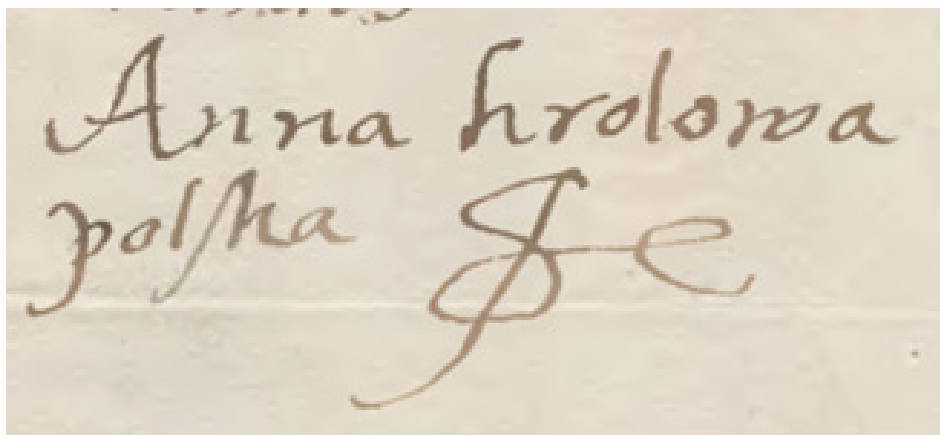
Ryc. 6.

Katarzyna Habsburżanka (1533-1572), Radom, 25 II 1565 r.

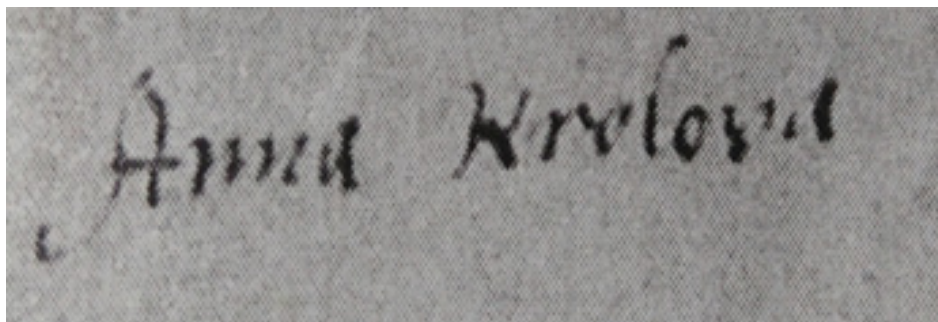
(BJ rkps 7870)58)

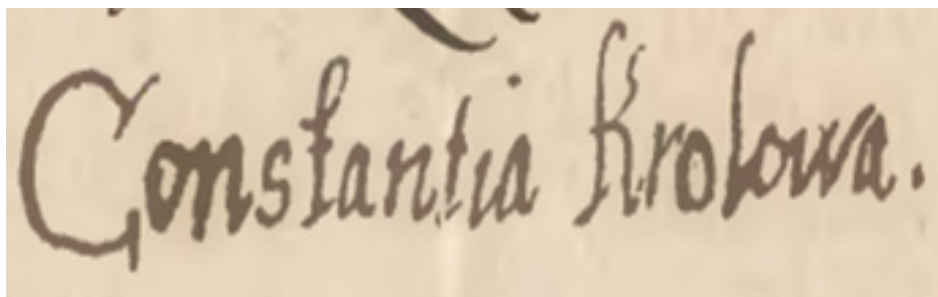
Ryc. 7.
Anna Jagiellonka (1523-1596), Warszawa, 1576 r.
(BJ rkps 7870, k. 58)

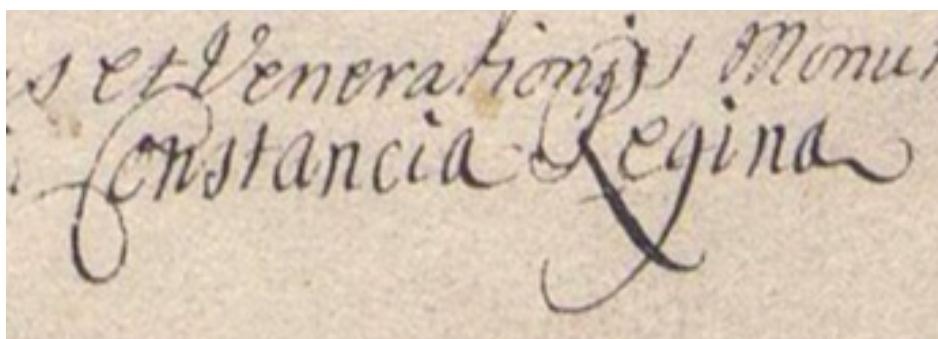
Ryc. 8.
Anna Jagiellonka, Warszawa, 23 I 1580 r.
(Oss rkps 5256/III, s. 25)

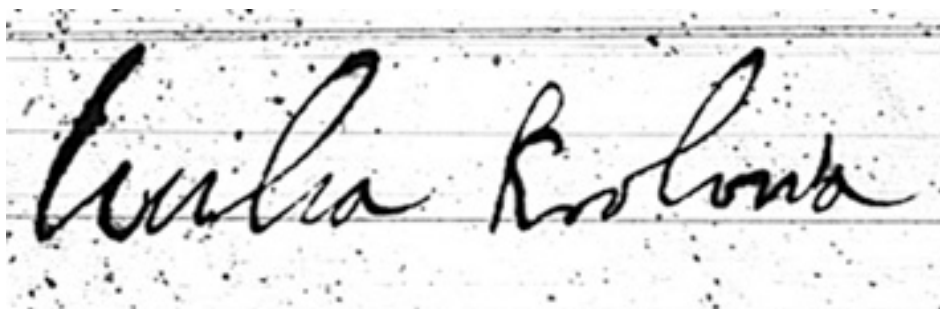
Ryc. 9.
Anna Habsburżanka (1573-1598), 1593 r.
(AGAD, AR III, sygn. 30, poz. 12)

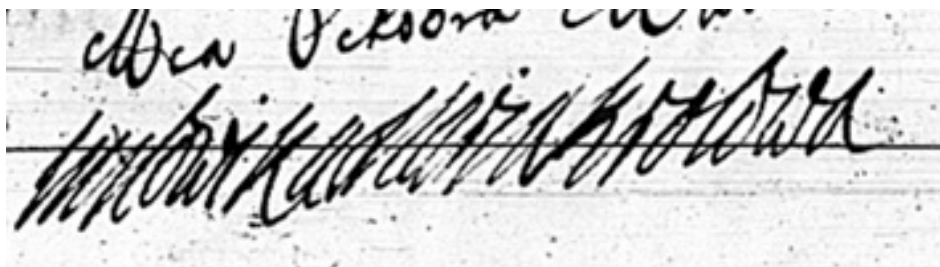
Ryc. 10.
Konstancja Habsburżanka (1588-1631), 7 IV 1619 r.
(Oss rkps 5256/III)

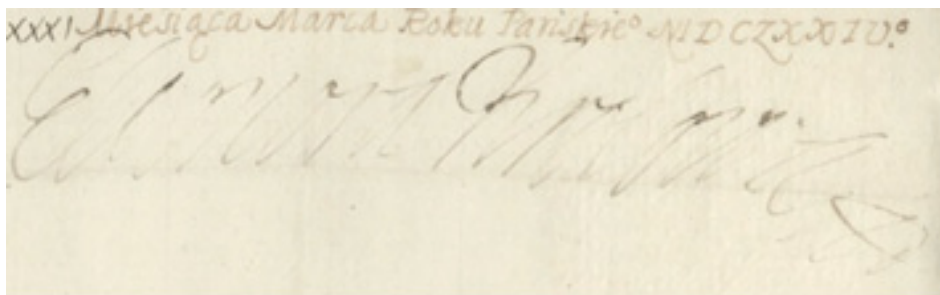
Ryc. 11.
Konstancja Habsburżanka, Warszawa, 10 III 1625 r.
(Łódź, Archiwum Państwowe, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn.14)

Ryc. 12.
Cecylia Renata (1611-1644), 30 VIII 1643 r.
(AGAD, AR III, sygn. 30, poz. 1)

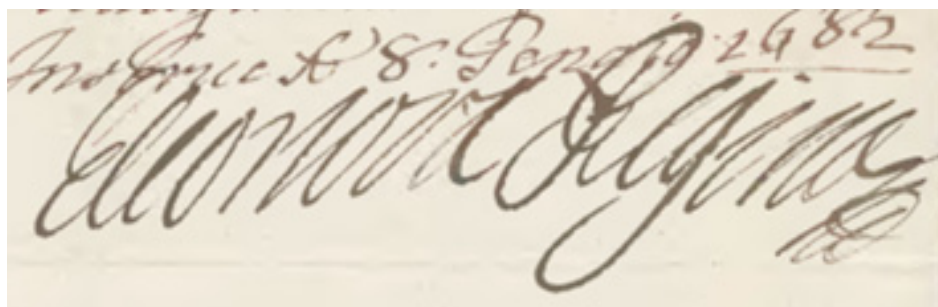

Ryc. 13.
Ludwika Maria Gonzaga (1611-1667), 21 X 1659 r.
(AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 7)

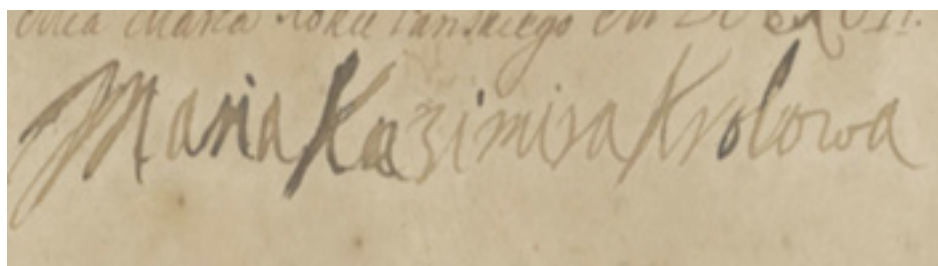
Ryc. 14.
Eleonora Habsburżanka (1653-1697), Warszawa, 31 III 1674 r.
BK rkps 384 k. 7-8v)

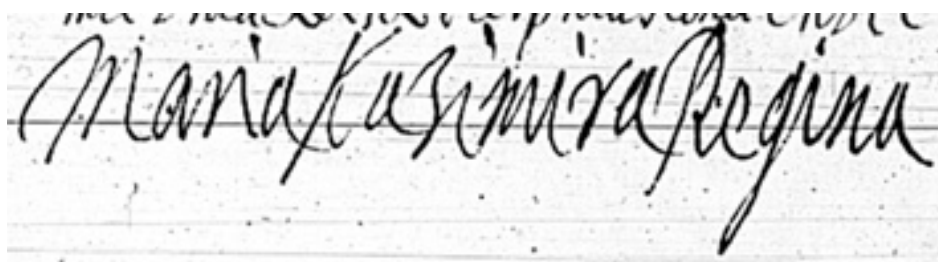
Handwritten signature in cursive script, dated 26 82. The signature is highly stylized and difficult to decipher, but it appears to be 'Eleonora Habsburżanka'.

Ryc. 15.
Eleonora Habsburżanka, 8 I 1682 r.
(Oss rkps 5256/III)

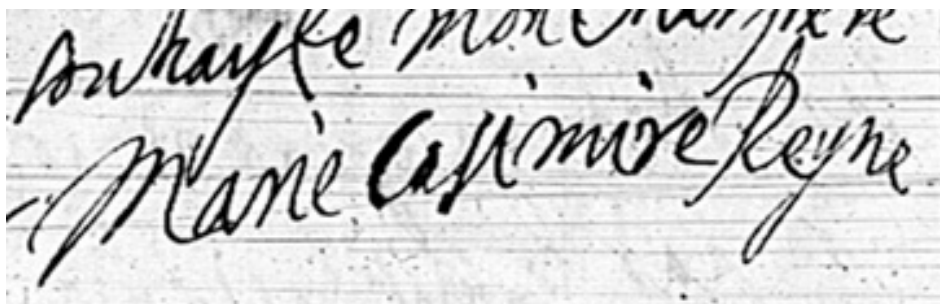
Handwritten signature in cursive script, dated 10 III 1692 r. The signature is 'Maria Kazimiera Królowa'.

Ryc. 16.
Maria Kazimiera d'Arquien (1641-1716), 10 III 1692 r.
(BJ 7872, k. 44)

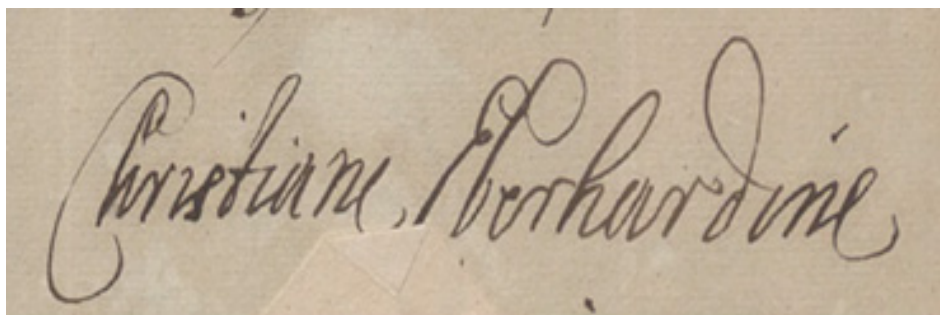

Handwritten signature in cursive script, dated 29 VIII 1705 r. The signature is 'Maria Kazimiera Regina'.

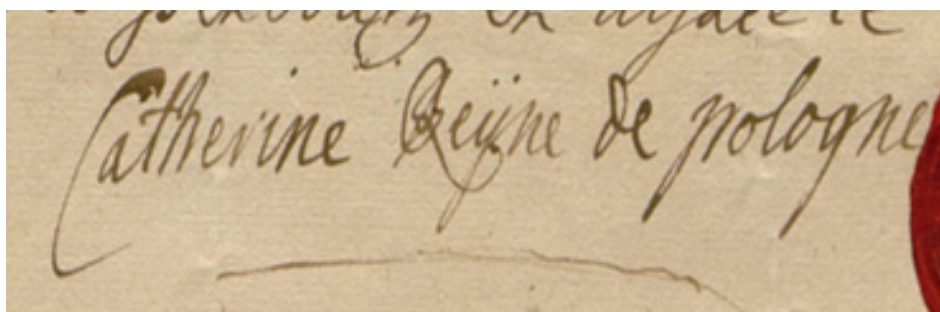
Ryc. 17.
Maria Kazimiera d'Arquien, Rzym, 29 VIII 1705 r.
(AGAD, AR III, sygn. 33, poz.13)

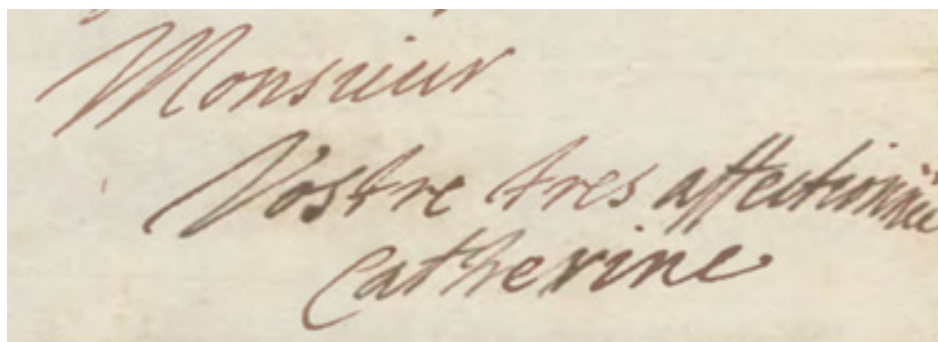
Ryc. 18.
 Maria Kazimiera d'Arquien
 (AGAD, AR III, sygn. 33, poz.90)

Ryc. 19.
 Krystyna Eberhardyna (1671-1727), 24 IV 1723 r.
 (BCz, MNK VIII-A868-29)

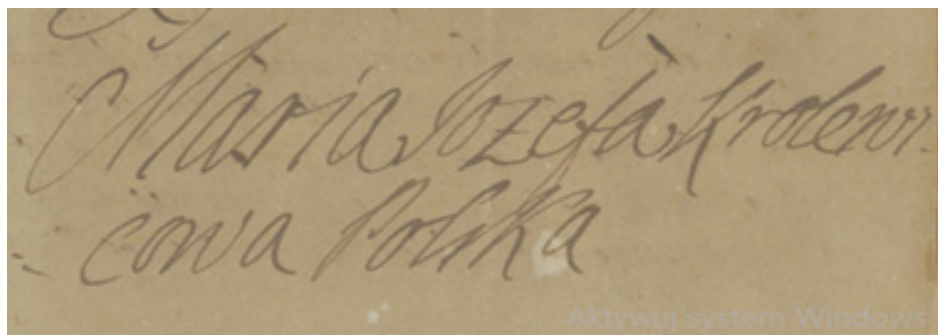

Ryc. 20.
 Katarzyna Opalińska (1680-1747), 2 XII 1722 r.
 (BJ rkps 7873, k. 63)

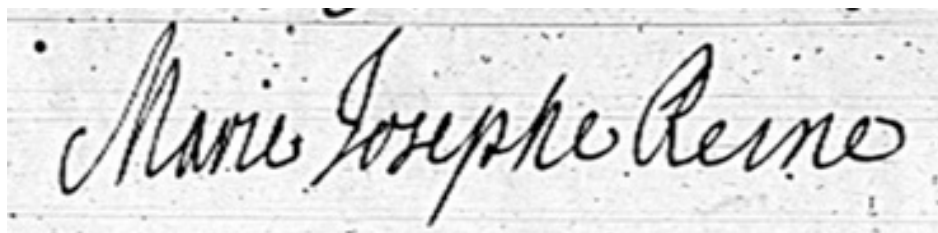
Monsieur
Vostre tres affectueux
Catherine

Ryc. 21.
Katarzyna Opalińska, 1729 r.
(Oss, rkps 12046/III)

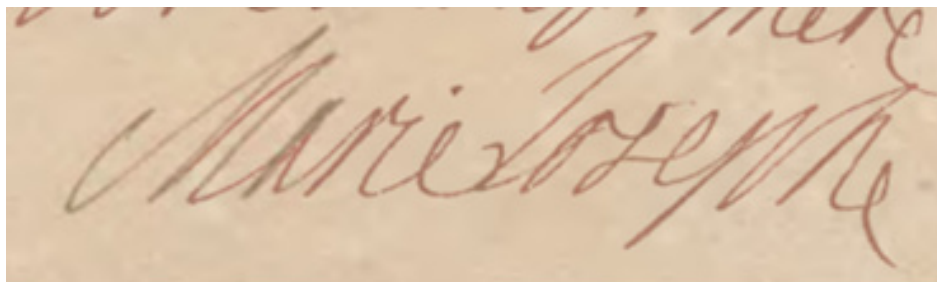
Maria Józefa Królowa
Polka

Ryc. 22.
Maria Józefa (1699-1757), 1727 r.
(BJ rkps 7872, k. 59)

Maria Josephe Reine

Ryc. 23.
Maria Józefa, 04 II 1741 r.
(AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 8)

Ryc. 24.
 Maria Józefa, Warszawa 1744 r.
 (Oss rkps 12046/III)

Aneks II

Zestawienie form autografów polskich królowych⁴²

Zofia Holszańska (1405-1461) ∞ Władysław Jagiełło
 koronowana: 5 marca 1424 r.
 panowała: 1422-1461

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1454	<i>Zophia dei gratia Regina Polonie</i>	łac./łac.	K. Jabłoński, tabl. II 22

Barbara Zapolya (1495-1515) ∞ Zygmunt I Stary
 koronowana: 8 lutego 1512 r.
 panowała: 1512-1515

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
rkps XVI w.	<i>Barbara Regina</i>	łac./łac.	BJ, rkps 6547, pag. 546

⁴² Podobizny autografów oznaczonych * udostępnił Autorce dr Rafał Jaworski (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach).

Bona Sforza (1494-1557) ∞ Zygmunt I Stary

koronowana: 18 kwietnia 1518 r.

panowała: 1518-1557

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1524	<i>bona regina etc.</i>	łac./łac.	Oss, rkps 12046/ III, s. 64
1534	brak podpisu	łac./łac.	BK, rkps 229, k. 18-19
1542	<i>Bona regina etc.</i>	łac.	K. Jabłoński, tabl. II 23
1542	<i>bona regina etc.</i>	łac./łac.	BJ rkps 7870, k. 13
1554	<i>bona regina etc.</i>	łac./łac.	http://www.nobili-napolitani.it/Lanza.htm [dostęp: 20.04.2020]

Elżbieta Habsburżanka (1526-1545) ∞ Zygmunt II August

koronowana: 6 maja 1543 r.

panowała: 1543-1545

UWAGA: nie zidentyfikowano autografów

Barbara Radziwiłłówna (1520 a 1523-1551) ∞ Zygmunt II August

koronowana: 7 grudnia 1550 r.

panowała: 1550-1551

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1549	<i>Barbara R.</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.29, poz. 25
1549	Barbara R. ręką swą	pol.-łac./pol.	AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 26

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1549	<i>Barbara R. etc.</i>	łac./pol.	zbiory prywatne
1549	<i>Barbara R. ręką swą</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 29
1549	<i>Barbara R. etc. ręką swą</i>	łac./pol.	Sankt Petersburg, Rosyjska Biblioteka Narodowa, fond 993, karton 10*
1549	<i>Barbara Ra ręką swą</i>	łac./pol.	AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 12
1549	<i>Barbara R ręką swą</i>	łac.-pol./pol.	Kraków, Biblioteka Jagiellońska, Depozyt berliński, do 1945 r.: Berlin, Pruska Biblioteka Państwowa, Sammlung Autographa, Polonica, N-P, k. 11*
1549	<i>Barbara R</i>	łac./pol.	AGAD, AR III, sygn. 29, poz. 12
1550	<i>B R</i>	łac./pol.	BK, rkps 247, k. 7-8v
1550	<i>Barbara Ra ręką swą</i>	ac.-pol./pol.	BCz, rkps 2712, s. 231-234

Katarzyna Habsburzanka (1533-1572) ∞ Zygmunt II August
 koronowana: 30 lipca 1553 r.
 panowała: 1553-1572

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1557	<i>Catherina Regina Poloniae</i>	łac./łac.	BK, rkps 242, k. 357
1557	<i>Katherina kunigin zu Polen</i>	niem./niem.	BK, rkps 242, k. 358
1565	<i>Catherina Regina Poloniae</i>	łac./łac.	K. Jabłoński, tabl. III 25
1565	<i>Catharina Regina Poloniae</i>	łac./łac.	K. Jabłoński, tabl. III 25
1565	<i>Catharina Regina Poloniae</i>	łac./łac.	BJ, rkps 7870, k. 33

Anna Jagiellonka (1523-1596) ∞ Stefan I Batory

koronowana: 1 maja 1576 r.

panowała: 1575-1587

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1574	<i>Anna krolewna polska</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7870, k. 56
1576	<i>Anna Regina poloniae etc.</i>	łac./łac.	BJ, rkps 7870, k.58
1579	<i>Anna krolowa polska etc.</i>	pol./pol.	BK, rkps 01538, k.37-38
1580	<i>Anna krolowa polska</i>	pol./pol.	Oss, rkps 5256/ III, s. 25
1581	<i>Anna krolowa polska etc.</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7870, k. 59
1586	<i>Anna krolowa polska etc.</i>	pol./pol.	K. Jabłoński, tabl. III 26

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1587	<i>Anna krolowa polska etc.</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7870, k. 61
1589	<i>Anna krolowa polska</i>	pol.-łac./pol.	BJ, rkps 7870, k. 63

Anna Habsburżanka (1573-1598) ∞ Zygmunt III Waza

koronowana: 31 maja 1592 r.

panowała: 1592-1598

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1593	<i>Anna krolowa</i>	pol.-łac./pol.	AGAD, AR III, sygn. 30, poz. 12

Konstancja Habsburżanka (1588-1631) ∞ Zygmunt III Waza

koronowana: 11 grudnia 1605 r.

panowała: 1605-1631

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1619	<i>Constantia krolowa</i>	pol./pol.	Oss, rkps. 5256/ III, s. 61
1625	<i>Constancia Regina</i>	łac./łac.	AP w Łodzi, Ar- chiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 14, k. 2

Cecylia Renata (1611-1644) ∞ Władysław IV

koronowana: 13 września 1637 r.

panowała: 1637-1644

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1638	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	BPP 56/31-45, k. 337-340
1638	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	BPP 56/31-45, k. 341-344
1640	<i>Caecilia Regina</i>	łac.-łac.	BPP 56/31-45, k. 345-348
1641	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	BPP 56/31-45, k. 349-352
1642	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	BPP 56/31-45, k. 353-356
1643	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 30, poz. 1
1643	<i>Cecilia krolowa</i>	pol.-pol.	BK, rkps 00346, k.71

Ludwika Maria Gonzaga (1611-1667) 1 ∞ Władysław IV

2 ∞ Jan Kazimierz

koronowana: 15 czerwca 1647 r., 30 maja 1649 r.

panowała: 1646-1648, 1649-1667

UWAGA: dla okresu 1646-1648 nie zidentyfikowano autografów

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1650	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 1
1654	<i>Maria?</i>	łac./łac.	AGAD, AR III, sygn 31, poz. 2
1656	<i>Maria?</i>	łac./łac.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 4

1656	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	K. Jabłoński, tabl. III 27
1657	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 5
1659	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 7
1663	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 11
1663	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 13
1663	<i>Ludwika Maria krolowa</i>	pol.-pol.	AGAD, AR III, sygn. 31, poz. 13

Eleonora Habsburżanka (1653-1697) ∞ Michał Korybut Wiśniowiecki

koronowana: 19 października 1670 r.

panowała: 1670-1673

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1674	<i>Eleonora krolowa</i>	pol./pol.	BK, rkps 00384, k.7-8v
1674	<i>Eleonora Regina</i>	pol./pol..	AGAD, rkps 02, s.13-14
1682	<i>Eleonora Regina</i>	łac./łac.	Oss, rkps 5256/ III, s. 99
1697	<i>Eleonora Regina</i>	łac./łac.	BK, rkps 00400, k.3-4v

Maria Kazimiera d'Arquien (1641-1716) ∞ Jan III Sobieski

koronowana: 2 lutego 1676 1670 r.

panowała: 1676-1696

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1692	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7872, k. 44
1693	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7872, k. 46
1695	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn. 33, poz. 5
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	Oss, rkps 5256/ III, s. 105
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	BJ, rkps 7872, k. 48
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn. 33, poz. 6
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 7
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 8
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn. 33, poz. 9
1697	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 11
1698	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	BJ, rkps 6584, k. 3
1703	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 12
1704	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol.	K. Jabłoński, tabl. III 28
1705	<i>Maria Kazimira Regina</i>	łac./pol.	AGAD, AR III, sygn. 33, poz. 13

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1706	<i>Maria Kazimira Krolowa</i>	pol./pol.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 35
1714	<i>Maria Cazimira Regina</i>	łac./łac.	AGAD, AR III, sygn.33, poz. 45

Krystyna Eberhardyna Hohenzollern (1671-1727) ∞ August II

niekoronowana

panowała: 1697-1727

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1723	<i>Christiane Eberhardine</i>	niem./niem.	BCz, zbiory MNK sygn VIII-A868-29
1723	<i>Christiane Eberhardine</i>	niem./niem.	Oss. rkps 5256/ III, s. 123

Katarzyna Opalińska (1680-1747) ∞ Stanisław Leszczyński

koronowana: 4 października 1704 r.

panowała: 1704-1708

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1722	<i>Catherine Re- ijne de Pologne</i>	franc./franc..	BJ, rkps 7873, k. 63
1729	<i>Catherine</i>	franc./franc..	Oss, rkps 12046/ III, s. 83

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1746	Catherine Re- ijne de Pologne	franc./franc..	Oss, rkps 12046/ III, s. 81

Maria Józefa Habsburżanka (1699-1757) ∞ August III

koronowana: 17 stycznia 1734 r.

panowała: 1734-1757

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1727	Maria Jozefa Krolewicowa Polska	pol./pol.	BJ, rkps 7872, k. 59
1735	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 2
1736	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 3
1737	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 5
1738	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 6

Data autografu	Autograf (transliteracja)	Język autografu/ język dokumentu	Podstawa
1741	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn. 32, poz. 16
1741	Marie Josephe Reine	franc./franc.	AGAD, AR III, sygn.32, poz. 8
1744	Maria Josepha	łac.*/łac.	Oss, rkps 12046/ III, s. 85

Objaśnienia skrótów:

AGAD - Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

AR III - AGAD, Archiwum Radziwiłłowskie, dział III

BPP – Biblioteka Polska w Paryżu

BK - Biblioteka Kórnicka PAN w Kórniku

BJ - Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BCz - Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie

MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie

Oss – Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Bibliografia

Źródła archiwalne

Łódź, Archiwum Państwowe, Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn.14.

Kórnik, Biblioteka PAN Kórnicka, rkps 242, 400, 384, 346, 1538.

Kraków, Biblioteka Jagiellońska, rkps 7870, 6584, 7873, 7872, 6547.

Kraków, Biblioteka ks. Czartoryskich, sygn.VIII-A868-29.

Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, dział III, sygn. 29, 30, 31, 32, 33.

Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 12046/III, 5256/III.

Opracowania

Borkowska U., *Edukacja Jagiellonów*, „Roczniki Historyczne” 2005, R. LXXI.

Borkowska U., *Pacta matrimonialia domu Jagiellonów*, „Roczniki Humanistyczne” 2000, t. XLVIII, z. 2: Historia, zeszyt specjalny: *Cursus mille annorum ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu*.

Całek A., *Nowa teoria listu*, (*Bibliotheca Jagellonica. Fontes et Studia*, t. 34), Kraków 2019.

Jabłoński K., *Podpisy i wzory pism sławnych w Polsce osób, poczynwszy od XV wieku aż do najnowszych czasów, w naśladowaniach (faksymiliach): z dołączeniem krótkich biografij*, Lwów 1840.

Krawczuk W., *Dlaczego królowa Anna Wazówna nie używała pisma neogotyckiego?*, [w:] *Między tekstem a znakiem: prace ofiarowane Profesor Barbarze Trelińskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Jaworskiej, S. Górzyńskiego, Warszawa 2013.

Kulecka A., *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, „Archeion” 1999, t. 100.

Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów, oprac. I. Kaniewska, Kraków 1997.

Narbutt T., *Dzieje narodu litewskiego*, t. 8, Wilno 1840.

Potkowski E., *Podpisy królów polskich*, „Miscellanea Historico-Archivistca” 1987, t. 2.

Przybyszewski B., *Barbara Zapolya Królowa Polski 1512-1515*, Łańcut 2000.

Sawicki M., *Listy królowej Cecylii Renaty do magnatów litewskich w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu*, [w:] *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017.

Starnawski J., *Katarzyna Jagiellonka jako epistolografka*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1996, R. XLVI.

Szulc T., *Oprawa posagu królowych w szlacheckiej Rzeczypospolitej*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. 44.

Widacka H., *Epistolografia Marii Kazimiery*, https://www.wilanow-palac.pl/epistolografia_krolowej_marii_kazimiery.html, [dostęp: 07.07.2020].

Zachorska-Związek U., *Dwór królowej jako locus scribendi. Analiza wybranych aspektów funkcjonowania na przykładzie korespondencji Elżbiety Habsburżanki z Zygmuntem Augustem*, [w:] *Loca scribendi. Miejsca i środowiska tworzące kulturę pisma w dawnej Rzeczypospolitej XV–XVIII stulecia*, red. A. Adamska, A. Bartoszewicz, M. Ptaszyński, Warszawa 2017.